

Karolina Kolenda

Reprezentacje brytyjskiej tożsamości narodowej i kulturowej na przykładzie prac Petera Ackroyda, Juliana Barnes'a i Adama Thorpe'a

Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem Prof. dr hab. Krystyny Stamirowskiej

Streszczenie

Rozprawa pod tytułem *Reprezentacje brytyjskiej tożsamości narodowej i kulturowej na przykładzie prac Petera Ackroyda, Juliana Barnes'a i Adama Thorpe'a* dotyczy wybranych dzieł literatury brytyjskiej powstałych w ostatnich dekadach XX wieku, omawianych w kontekście współczesnych debat wokół angielskiej tożsamości narodowej i kulturowej. Głównym zadaniem rozprawy jest ustalenie, w jaki sposób angielskość jako temat i jako zjawisko podejmowana była przez pisarzy pracujących w Wielkiej Brytanii w tymże okresie oraz przyjrzenie się temu, jakiego rodzaju przeformułowaniu poddają oni tradycyjne definicje tego zjawiska poprzez uczestnictwo w żywej debacie na temat angielskości, która rozgorzała w ostatnich dekadach XX wieku. Rozprawa poddaje analizie prace należące do gatunku fikcji literackiej, a także pisma polemiczne, eseje i wykłady. Dyskusja na temat pojęcia angielskości, którego historia sięga XIX wieku, skupia się przede wszystkim na tradycji pastoralnej i relacji pomiędzy powieścią angielską a wizją angielskości jako nieodłączną od wizji angielskiej wsi.

Twórcy, których prace stanowią podstawowy przedmiot analizy, to znaczy Peter Ackroyd, Julian Barnes i Adam Thorpe, podejmują zagadnienie angielskiej tożsamości kulturowej z perspektyw, które sugerują rozumienie tożsamości jako głęboko powiązanej z pewnymi wizjami przeszłości i pewnym historycznymi dyskursami. Z tego względu ważnym elementem dysertacji jest przyjrzenie się zagadnieniom związanym z historiografią i procesami przepisywania historii, mającymi na celu zdefiniowanie tożsamości narodu. Literackie reprezentacje tej problematyki skonfrontowane zostają z dominującymi dyskursami angielskości i brytyjskości, które w końcu XX wieku były zarówno wspierane, jak i kwestionowane z różnych pozycji, a także podejmowane przez omawianych autorów w ich powieściach i tekstach polemicznych.

W części metodologicznej proponuję podejście do omawianych dzieł literackich uwzględniające strategie wypracowane przez takie teoretycznoliterackie propozycje, które skupiają się na aspektach kulturowych literatury i postrzegają tę ostatnią jako część szerszego pola produkcji kulturowej. Poetyka kulturowa, strategia wypracowana przez Stephena Greenblatta i innych krytyków z kręgu Nowego Historyzmu, jest tu jednym z głównych punktów odniesienia. W tej części pracy omawiam także zwrot kulturowy w badaniach nad literaturą i podkreślam to, jak zmiana zainteresowań we współczesnych badaniach literackich dostarczyła nowych narzędzi umożliwiających krytykom wyjaśnianie procesów związanych z kulturą i tożsamością w bardziej całościowy sposób niż wcześniejsze strategie skupione na tekście.

Głównym tematem rozprawy jest analiza dzieł tych twórców starających się przepisać angielskość z pozycji artystów, dla których angielska czy brytyjska tożsamość stanowi coś, co jest kwestionowane i redefiniowane niejako od środka, lecz także zawsze w odniesieniu do czynnika, który określać można jako przestrzenny czy czasowy Inny (gdzie przestrzenny Inny odnosi się do kwestii kolonii i Kontynentu, natomiast czasowy do roli historii i tradycji). Tożsamość rozumiana jest z pozycji anti-esencjalizmu, jako konstrukt wynikający z osobistych wyborów i oficjalnych dyskursów, choć ta pozycja teoretyczna skonfrontowana zostaje z nowszymi propozycjami, które modyfikują i rozwijają anti-esencjalistyczne podejście do tożsamości odwołując się do ich nieskuteczności jako narzędzi wyjaśniających, dlaczego pewne formy identyfikacji dostępne są dla pewnych grup bardziej niż dla innych. Skupiam się na tym, jak omawiani autorzy definiują angielską i brytyjską tożsamość w odniesieniu do kwestii przestrzeni, dziedzictwa i historii i staram się ustalić zakres odniesienia do tych problemów zarówno w dziełach literackich wspomnianego okresu (przy użyciu diachronicznej analizy dzieł literackich), jak i w relacjach tych dzieł wobec warunków społeczno-politycznych i kulturowych (interdyscyplinarna analiza synchroniczna wybranych zjawisk kulturowych).

W pierwszej części niniejszej rozprawy, zatytułowanej *Angielskość i tożsamość kulturowa*, staram się określić zakres semantyczny pojęć tożsamości kulturowej i narodowej, opierając swoją analizę przede wszystkim na współczesnych definicjach sformułowanych przez dziedziny takie jak antropologia, socjologia, nauki polityczne i studia kulturowe. Skupiam się na pojęciach tożsamości narodowej sformułowanych w

ostatnich dekadach XX wieku, szczególnie na podkreślonej w nich roli kultury jako jednego z głównych czynników kształtujących zbiorowe identyfikacje z danymi czynnikami określonych narodów. Moja analiza uwzględnia głównie antropologiczne definicje tożsamości narodowej, sformułowane przez Ernesta Gellnera, Erica Hobsbawma i Tima Edensora, którzy kładą nacisk na rolę kultury oficjalnej i masowej w kształtowaniu się samoidentyfikacji osób jako członków społeczności narodowej. Dokonuję także przeglądu współczesnych definicji tożsamości kulturowej, głównie tych autorstwa przedstawicieli badań kulturowych, to znaczy Stuarta Halla, Lawrence'a Grossberga i innych.

W dalszej części omawiam rozwój definicji pojęcia angielskości i brytyjskości, ich relację wobec kultury brytyjskiej, brytyjskiego projektu kolonialnego, a także poczucia politycznej jedności. Na początku relacjonuję dyskusję wokół źródeł i początków brytyjskich i angielskich sentymentów narodowych, które przez różnych autorów datowane są w inny sposób: od średniowiecza (Hastings, Smith) po późny wiek XIX (Kumar, Hobsbawm, Colley i inni). Jestem tu szczególnie zainteresowana sposobem, w jaki literatura i krytyka literacka odpowiednio podejmowały i analizowały te kwestie: tym, jak tożsamość narodowa i kulturowa wyrażane były w powieści i jak te sposoby wyrażania interpretowane były następnie przez krytykę. Interesuje mnie także to, jak pojęcie tradycji literackiej jako czynnika tożsamościotwórczego wpłynęło na trwałość pewnych modeli reprezentowania tożsamości. Omawiam najważniejsze z ostatnich studiów nad relacją pomiędzy tożsamością a literaturą brytyjską autorstwa Patricka Parrindera, Anthony'ego Easthope'a, Davida Gervaisa i innych, aby określić, w jakim sensie angielskość można postrzegać jako ważny przedmiot zainteresowania dla współczesnej literatury.

Część II, zatytułowana *Peter Ackroyd i jego wizja angielskości*, stanowi omówienie wybranych esejów, opracowań historycznych i powieści autorstwa Petera Ackroyda. Część ta rozpoczyna się od omówienia esejów, w których autor rozważa znaczenie tradycji literackiej w procesie kształtowania tożsamości kulturowej zarówno literatury, jak i pisarza (kwestia podjęta głównie w esejach *The Englishness of English Literature* i *London Luminaries and Cockney Visionaries*). Koncepcja Ackroyda jest następnie skonfrontowana z współczesnymi ujęciami tych procesów, aby określić ich przydatność jako modeli opisujących relację pomiędzy tradycją, pisarzem a dziełem literackim oraz aby rozważyć to, jakie zastosowanie dla tych koncepcji znajduje

Ackroyd w swoich własnych powieściach. W kolejnej części tego rozdziału biorę pod uwagę stanowisko Ackroyda odnośnie roli tradycji w kształtowaniu się tożsamości literatury jako całości oraz pisarza jako jednostki. Analizuję także wybrane powieści autora, które poprzez swoje reprezentacje i interpretacje tożsamości kulturowej ilustrują zagadnienia stanowiące szczególnie przedmiot zainteresowania niniejszej pracy: angielskość jako tradycyjnie związana ze specyficzną wizją wsi i życia na wsi (*First Light*), angielskość, którą Ackroyd łączy z Londynem i jego rolą w historii Anglii (*English Music, Dan Leno and the Limehouse Golem*), a także relacji pomiędzy tożsamością a tradycją literacką (*Chatterton, English Music*). Zagadnienia te analizowane są w odniesieniu do teoretycznych definicji angielskości sformułowanych w ramach nauk społecznych, filozofii i studiów kulturowych, zaprezentowanych we wcześniejszym rozdziale teoretycznym. Ponadto w swojej analizie powieści Ackroyda uwzględniam istotne koncepcje pochodzące z innych dziedzin nauki, szczególnie filozofii historii (koncepcje Haydena White'a i Franka Ankersmita), geografii kulturowej i historii sztuki (Nikolaus Pevsner) w celu sproblematyzowania kwestii związanych z historią, przeszłością i pamięcią jako istotnych elementów w interpretacji niemal wszystkich omawianych dzieł. Moja analiza skupia się na znaczeniu tradycji, szczególnie tradycji literackiej jako nośnika tożsamości. Eseje Ackroyda prezentują jego wizję pisarza jako tego, który kontynuuje tradycję literatury angielskiej. W przypadku powieści, najbardziej interesuje mnie sposób, w jaki Ackroyd przepisuje tradycję powieści pastoralnej, proponując jednocześnie bardziej uniwersalny komentarz na temat poszukiwania historycznych początków stanowiących fundamenty, na których formułowana jest tożsamość. W powieściach *Chatterton* i *First Light* Ackroyd problematyzuje fikcyjną naturę wszystkich początków i kwestionuje samo pojęcie oryginalności. Jego definicja angielskości jest zatem sposobem partycypowania w cyklu powtórzeń i przeformułowań. Niemniej jednak, jak staram się zasugerować w ostatniej części rozdziału, Ackroyd wprowadza także alternatywną wersję angielskości w eseju *London Luminaries and Cockney Visionaries*, w historycznym studium na temat Londynu oraz w wybranych powieściach, szczególnie *Dan Leno and the Limehouse Golem, English Music* i *The House of Doctor Dee*. Sugeruję, że angielskość w wizji Ackroyda jest niemal wyłącznie ograniczona do Londynu nie dlatego, że stanowi on centrum (gdzie centralność ta rozumiana jest jako opozycyjna wobec peryferii i zarazem, marginalizująca te peryferie), ale ponieważ wszystkie marginalizowane

podmioty znalazły tam swój dom. Angielskość Ackroyda skupia się na heterogeniczności i hybrydyczności, lecz podkreśla czasowe i przestrzenne ciągłości – istotą jej jest nie kto i dlaczego, ale gdzie i jak.

Problem przeszłości i pamięci jako istotnych czynników kształtujących tożsamość kulturową stanowi główny problem Części III: *Tożsamość i wyspowość: Adam Thorpe*, poświęconej twórczości Adama Thorpe'a, a szczególnie jego powieściom *Ulverton* i *Pieces of Light*. W tym przypadku omawiam kwestie angielskiej tożsamości kulturowej związanej z wizją angielskości jako równoznacznej z przestrzenią wiejską i kładę specjalny nacisk na teoretyczne kategorie „przestrzeni” i „miejsca” oraz na możliwość stosowania tych kategorii do dyskusji nad ich relacją z historią. Historia tytułowej wioski Ulverton, prezentowana na przestrzeni kilku wieków, oferuje możliwość szerszej refleksji na temat lokalności, wyspowości i historii społecznej (dalej rozwijanych w dyskusji na temat koncepcji „przeszłości praktycznej” sformułowanej przez Haydena White'a). W mojej analizie powieści *Ulverton* skupiam się na tym, jak Thorpe przeformułowuje tradycję angielskiej powieści pastoralnej poprzez udzielenie głosu historycznym narratorom, którzy wcześniej byli wykluczeni z dyskursu angielskiej tożsamości. Jego wersja angielskiej historii i jej relacji z tożsamością rozgrywana jest w ciemnych zakamarkach angielskich wsi, ukazanej nie jako idylliczne miejsce angielskości, lecz jako główna siła, która była zarówno fizycznie wyzyskiwana, jaki i dyskursywnie wykluczona. Natomiast *Pieces of Light* służy jako rozwinięcie perspektywy wcześniej marginalizowanych podmiotów poprzez wprowadzenie narratora będącego podmiotem jednocześnie kolonialnym i angielskim. Na podstawie historii Hugh Arkwrighta, Anglika urodzonego w Afryce, staram się wykazać, jak perspektywa częściowo outsidera a częściowo Anglika pozwala nakreślić nowe linie, według których należy odczytywać relację angielskości z Innym.

Kwestia tożsamości „Wyspiarzy” kontynuowana jest w części IV, *Angielskość i jej Inni: Julian Barnes*, w której omawiam wybrane eseje i powieści Juliana Barnes'a. W przypadku jego twórczości interesuje mnie najbardziej problem ujęcia tożsamości angielskiej w jej relacji z konkretnym Innym (dokładniej: z Francją i kulturą francuską). Analizując tę kwestię, przedstawiam historię tej potyczki przeciwstawnych tożsamości skupiając się głównie na przełomie XVIII i XIX wieku, kiedy to opozycja wobec wpływów Francji skutkowałą produkcją świadomie anty-

francuskich konstruktów estetycznych, takich jak malowniczość czy angielski ogród krajobrazowy, które miały istotne konsekwencje dla połączenia tożsamości angielskiej z obrazem angielskiej wsi, skonstruowanym a następnie postrzeganym poprzez te kategorie. Angielska wieś, będąca miejscem kluczowym dla tak zwanego „przemysłu dziedzictwa” (heritage industry) , rozwijającego się od ostatniej dekady XX wieku, stanowi jeden z głównych wątków poruszanych w powieści *England, England*. Omawia ona rolę mitu i tradycji w konstrukcji angielskiej tożsamości kulturowej. W rozdziale tym, dotyczącym dyskusji na temat współczesnych definicji tożsamości w obliczu rozwoju gospodarki wolnorynkowej i wydarzeń politycznych w okresie Thatcheryzmu, których skutkiem było powstanie nowego rodzaju polityki rządu konserwatywnego, zaprojektowanej odpowiednio do zmieniających się warunków ekonomicznych, skupiam się na dwóch istotnych problemach. Po pierwsze, na nowych sposobach artykułowania angielskości, które pojawiły się w odpowiedzi na zwiększającą się ekonomiczną wartość angielskiej historii i tradycji ukazywanych jako „dziedzictwo”, kwestii poruszanej w powieści Barnes *England, England*. Po drugie, na problemie zależności angielskości w dobie Thatcheryzmu od starszych definicji opierających się na opozycji wobec Francuzów i kultury francuskiej. W dwóch zbiorach opowiadań: *Cross Channel* i *Something to Declare*, Barnes prezentuje „studia przypadków” relacji angielsko-francuskich, wskazując na ważne elementy, które od ponad dwóch stuleci określają to, jak Anglicy definiują siebie wobec sąsiadów.

W ostatniej części rozprawy, stanowiącej *résumé* , staram się poddać wcześniejsze wnioski ogólnemu podsumowaniu i zaproponować syntetyczną wizję relacji pomiędzy historią, tradycją, tożsamością narodową i kulturową oraz dziełem literackim, będącą rezultatem przeprowadzonych wcześniej analiz.